

ЧИ ПОТРІБНЕ КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ?

Сьогодні в українській освіті й суспільстві загалом бракує необхідного розуміння природи критичного мислення та необхідності цілеспрямовано йому навчати. Тому розглянуто основні соціальні детермінанти навчання критичному мисленню, а також його природа в зв'язку з креативністю і турботливим мисленням як взаємо доповняльними складовими мислення вищого порядку.

Ключові слова: критичне мислення, креативність, турботливе мислення, мислення вищого порядку, українська школа, медіаосвіта.

Публікація 9 лютого цього року в колонках «Української правді. Життя» моєї рецензії на нові посібники з критичного мислення набрала вже більше тисячі трьохсот переглядів, низку коментарів [1]. Це не рекорд популярності, але все ж таки достатня підстава для аналізу.

Показово, що жоден з читацьких коментарів не заперечував висловленої в рецензії критики. Натомість вона стала подразником для загальніших питань: «Чи не є критичне мислення чимось надуманим, зайвою вигадкою? Чи потрібне воно нашій системі освіти?» Абсолютно негативно в такому зв'язку висловився пан Олег Фешовець з Києва. Він охарактеризував ідею критичного мислення як «недалеку», «малопридатну для студентів», «цілком шкідливу в загальноосвітній школі». «Погляньте на вулицю і на календар: 18 століття давно вже проминуло, а його ідеї виродилися ще швидше і вже не можуть викликати щось інше, окрім насмішки», – сміливо додав він. Такого роду реакцію не можна ігнорувати: вона, на жаль, дотепер досить поширена. У людей з вищою освітою словосполучення «критичне мислення» часто асоціюється з «Критикою чистого розуму» Іммануїла Канта.

Я не маю зараз наміру занурюватися у захист інтелектуальної спадщини великих мислителів минулого, вона здатна захистити себе сама. Однак повинен зазначити, що хоча витoki ідеї критичного мислення, як і майже будь-чого путнього, губляться у глибині часів, прямого відношення до спадщини Канта чи інших геніїв XVIII століття вона не має.

Думка про необхідність цілеспрямованого розвитку на різних щаблях освіти вміння критично мислити набула сучасної форми і знайшла масове визнання у країнах Північної Америки у 80-х роках XX століття (див., напр., [2, с. 230-241]). Вона є відповіддю на виклики глобального інформаційного суспільства, що поставало протягом другої половини минулого століття. А в опублікованій вже у 2005 році всесвітній доповіді ЮНЕСКО «До суспільств знань» зазначено, що на цьому шляху кожен має бути в змозі легко долати поглинаючий його потік інформації, розвивати навички пізнання і критичного мислення для того, аби відрізняти «корисну» інформацію од «позбавленої користі» [3, р. 19].

Для України ця настанова наразі особливо актуальна ще й з огляду на масовані спроби маніпулювання нашою свідомістю через потік фейкових новин, аргументацію заангажованих «експертів» різнорідних мас-медіа, ґрунтовану на відомостях, котрі важко або взагалі неможливо оперативно перевірити, і т. д., і т. п. Це виступає, окрім іншого, інформаційною складовою гібридної війни, якій необтяжений хоча б елементарним вишколом здоровий глузд далеко не завжди в змозі протистояти – ну, можливо, за виключенням явних ексцесів виконання на кшталт подвоєння телеканалом «Россия 24» Зоряна Шкіряка на «представителей украинского истеблишмента Зоряна и Шкиряка».

Не є фатальним, коли описана вище негативна реакція породжена лише незнанням предмету чи поверхневими асоціаціями. Набагато гірше, коли її спричинили активні, але недостатньо підготовлені «розносники» ідеї критичного мислення, маса яких протягом останнього десятиліття з'явилось в системі середньої освіти України. Я не можу виключити, що войовнича позиція пана Фешовця, працюючого у науково-дослідницькій структурі МОН, почасти виправдана зіткненням саме з такими «розносниками»: часто-густо вони, навіть попри щирі наміри, дискредитують гарну ідею.

З огляду на наявну ситуацію доцільно розглянути кількох базових принципів критичного мислення.

На думку авторитетного фахівця з Каліфорнії Ричарда Пола (1937-2015), *критичне мислення – це мислення про мислення, коли ви мислите задля вдосконалення (свого) мислення* [4, р. 91],[2, с. 5-6]. Тож зрозуміло, перш за все, що кінцева мета критичного мислення є конструктивною – це **(само)вдосконалення мислення**, а, отже, і **осмисленої поведінки**. Коли таке мислення зіштовхується з вадами міркувань, випадковими помилками чи свідомою брехнею, актуалізується його суто критичний потенціал. Проте, за визначенням, критичне мислення не тотожне критиканству, критиці заради критики.

Крім того, критичне мислення повинне спрямовуватися не тільки на мислення когось іншого, а і на мислення самого критика, само на себе. Інакше матимемо слабке, а не **сильне критичне мислення**. Однак тільки останнє веде до самовдосконалення і в цьому сенсі є справді плідним.

Досить часто стикаємося з критичною позицією, ґрунтованою на непохитному переконанні *«Моє – найкраще!»* Проте такого ґатунку критика, якщо вона щира, рано чи пізно дегенерує у догматичне критиканство. У випадку ж, коли за «моє» береться те, за що заплатили гроші, пообіцяли «зростання по службі» і т. ін., маємо спроби цинічного маніпулювання. Старше покоління згадає, що обидві вказані види «критичного мислення» були покладені в основу ідеологічної роботи КПРС з «масами трудящих». Виходячи з категоричного лєнінського гасла *«Учение Маркса всесильно, потому что оно верно»*, за часів Йосипа Сталіна, Микити Хрущова чи Леоніда Брежнєва все інше, відмінне піддавалося найширшій безапеляційній критиці й відкидалось

чи навіть, за можливістю, знищувалось. І чи допомогло це самовдосконаленню чи хоча б самозбереженню КПРС?!

Та й сьогодні достатньо переключити кілька телевізійних каналів чи відвідати певні, на перший погляд, респектабельні сайти Інтернету, щоб побачити там приклади критиканства і цинічних маніпуляцій, спрямованих на усі сторони життя – від того, що (не)їсти-пити, до того, за якого політика (не)голосувати... Без медіаграмотності, невід'ємною складовою якої виступає сильне критичне мислення, цей суперечливий, почасти брудний потік інформації здолати не вдасться.

Вміння критично мислити не є якоюсь «абсолютною зброєю». Але без нього ми залишимося майже беззбройною перед витонченою брехнею чи побудованими на «напівправді» маніпулятивними технологіями численних «жовтих» мас-медіа, особливо за умов суспільних суперечок чи гібридної війни.

Далі важливо зрозуміти, що критичне мислення знаходиться у відношенні взаємного доповнення з **«творчим мисленням»**, або **креативністю**. Я беру «творче мислення» у лапки, тому що за природою воно, принаймні почасти, якісно відрізняється від свідомого мислення у поняттях, у тому числі й критичного. Креативність в значній мірі ґрунтується на активності підсвідомості, природа якої дотепер залишається таємницею. Тож «погана новина» полягає у тому, що «творче мислення» не піддається (повній) алгоритмізації, йому не можна вчити так, як навчають критичному мисленню. А «добра новина» у тому, що, навіть не розуміючи до кінця сутність креативності, їй можна створювати умови, її можна тренувати та посилювати.

Критичне мислення і креативність природно доповнюють одне одне, проте не припустимо їх «згортати до однієї купи» під розкрученим брендом «Критичне мислення», хоч наразі з кон'юнктурних міркувань це і виглядає найвигіднішим. Така «купа» як раз і може викликати нерозуміння чи навіть відторгнення з боку вчителів чи науковців, а інколи – менші або більші помилки в освітньому процесі.

І останнє, однак не останнє за значимістю. Зазвичай критичне мислення і креативність – це **інструментальні цінності**, вони можуть бути застосовані як на добро, так і на лихо. Здорова національна (медіа)освіта мусить формувати чи сприяти цим вмінням, спрямовуючи їх **сутнісним цінностями** української політичної нації, гармонізованими з цінностями цивілізованої людини і людства.

На думку фахівця з університету Монтклер Метью Ліпмана (1922-2010) і його численних послідовників, слід враховувати три взаємопов'язаних складових **доброго мислення**, або **мислення вищого порядку** (higher-order thinking): критичне, творче та турботливе мислення (caring thinking) [5, р. 262-264],[6, с. 46]. Остання складова, пов'язана з різноманітними емоціями в процесі мислення, як раз і здатна «навантажити» поєднання перших двох сутнісними людськими цінностями, спрямувати їх на добро.

Тож на вихідне запитання – чи потрібне критичне мислення в українській школі, зокрема з огляду на медіаосвіту – є сенс відповісти так: сьогодні – за умов напруги у суспільстві й гібридної війни, а також з огляду на перспективу подальшого занурення у реальність інформаційного суспільства з зародками суспільств знань – ми потребуємо **сильного критичного мислення**, поєданого з **креативністю** та таким **турботливим мисленням**, котре відповідає національним цінностям, гармонізованим з цінностями цивілізованого людства. Відповідно, національна система освіти, включаючи медіаосвіту, має орієнтуватися не виключно на розвиток критичного мислення, а на формування і плекання **мислення доброго**.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Тягло О. Чи буде культура критичного мислення в новій українській школі? / Олександр Тягло // Українська правда. Життя. – 9 лютого 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.life.pravda.com.ua/columns/2017/02/9/222533/>
2. Тягло А. В., Воропай Т. С. Критическое мышление: Проблема мирового образования XXI века / А. В. Тягло, Т. С. Воропай. – Харьков : Университет внутренних дел, 1999. – 285 с.
3. Towards Knowledge Societies. UNESCO World Report. – Paris : UNESCO Publishing, 2005. – 220 p.
4. Paul R. Critical Thinking: What Every Person Needs to Survive in a Rapidly Changing World. – Santa Rosa, Ca : Foundation for Critical Thinking, 1993. – 505 p.
5. Lipman M. Thinking in Education. 2-nd ed. / Matthew Lipman. – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – 305 p.
6. Тягло О. В. Післямова до статей Метью Ліпмана і Марка Вайнштейна / О. В. Тягло // Постметодика. – 2005. – № 2(60). – С. 46-47.

Сегодня в украинском образовании и обществе в целом недостает необходимого понимания природы критического мышления и необходимости целенаправленно ему учить. Поэтому рассмотрены основные социальные детерминанты обучения критическому мышлению, а также его природа в связи с креативностью и заботливым мышлением как взаимно дополнительными составляющими мышления высшего порядка.

Ключовые слова: критическое мышление, креативность, заботливое мышление, мышление высшего порядка, украинская школа, медиаобразование.

Necessary understanding both of the critical thinking nature and necessity to teach it deliberately in the Ukrainian education and society on the whole is lacking today. Therefore some basic social determinants to deliver critical thinking as well

as its nature in relation with creativity and caring thinking as mutual complimentary components of the higher-order thinking are discussed.

Key words: *critical thinking, creativity, caring thinking, higher-order thinking, Ukrainian school, media education.*